

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 336.012.23

Боженко В.В.кандидат економічних наук
Сумського державного університету**Бояджян М.М.**студент
Сумського державного університету**ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ
НА СТАН ЕКОНОМІЧНОГО, ПОЛІТИЧНОГО І СОЦІАЛЬНОГО
РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ**

У статті проаналізовано рівень тінізації національної економіки, розглянуто причини поширення тіньової економічної діяльності в Україні, а також визначено найбільш поширені тіньові схеми із зазначенням ймовірних збитків для бюджету країни. У роботі систематизовано основні сфери впливу тіньової національної економіки на економічне, соціальне та політичне становище в країні. У статті обґрунтовано, що зміни в економічному, соціальному та політичному становищі країни, спричинені тіньовою економічною діяльністю, є взаємопов'язаними. У зв'язку з цим для кількісної формалізації причинно-наслідкових зв'язків між цими процесами в Україні використано інструментарій структурного моделювання. Отримані результати емпіричного дослідження дали змогу визначити ступінь та характер впливу тіньової економіки на різні сфери життя: економічну, соціальну, політичну.

Ключові слова: тіньова економіка, структурне моделювання, соціальна сфера, економічна сфера, політична сфера, корупція, міжнародні індекси.

В статье проанализирован уровень тенезации национальной экономики, рассмотрены причины распространения теневой экономической деятельности в Украине, а также определены наиболее распространенные теневые схемы с указанием вероятных убытков для бюджета страны. В работе систематизированы основные сферы влияния теневой национальной экономики на экономическое, социальное и политическое положение в стране. В статье обосновано, что изменения в экономическом, социальном и политическом положении страны, вызванные теневой экономической деятельностью, являются взаимосвязанными. В связи с этим для количественной формализации причинно-следственных связей между данными процессами в Украине использован инструментальный структурного моделирования. Полученные результаты эмпирического исследования позволили определить степень и характер влияния теневой экономики на различные сферы жизни: экономическую, социальную, политическую.

Ключевые слова: теневая экономика, структурное моделирование, социальная сфера, экономическая сфера, политическая сфера, коррупция, международные индексы.

Постановка проблеми. Однією з головних перешкод України на шляху ефективного проведення структурних реформ, забезпечення стійкого зростання економіки та створення сприятливих умов для ведення господарської діяльності є тінізація національної економіки.

Розвиток тіньової економічної діяльності в країні загрожує її фінансовій безпеці, зменшує ефективність використання інструментів грошово-кредитної політики або взагалі нівелює їх використання, суттєво впливає на обсяг і структуру ВВП. Тобто тіньова економіка є реальною загрозою національній безпеці країни, сповільнює її перехід до ринкової економіки, впровадження в Україні європейських стандартів життя.

За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [2], обсяг тіньової економіки в країні становить 44% обсягу фактичного ВВП, а за різними міжнародними оцінками навіть досягає більшого рівня. З огляду на масштаби тіньової економіки та інтенсивні темпи їх проникнення у різноманітні відносини виникає об'єктивна необхідність дослідження впливу тіньової економіки на різні сфери суспільного життя.

Аналіз останніх джерел публікацій. Дослідження теоретичних та практичних аспектів існування тіньового сектору економіки в світі займає значне місце в роботах Е. Фейга, Д. Блейдса, Ф. Шнайдера [11], які досліджували сутність, методи оцінювання тіньової економіки.

Проблемі подолання та легалізації тіньової економіки в Україні присвятили увагу такі вітчизняні науковці та фахівці, як А. Базиліук, З. Варналій [1], В. Дубровський [7], М. Кравченко [4], І. Маслій [5], О. Пальчук [6], Т. Тищук [8], В. Черкашин [7] та ін. Вагомий внесок у дослідження питань тінізації економіки та її впливу на різні сфери суспільного життя здійснюють спеціалісти таких міжнародних організацій, як Міжнародний валютний фонд (International Monetary Fund), Управління Організації Об'єднаних націй з наркотиків та злочинності (United Nations Office on Drugs and Crime), Організація економічного розвитку та співробітництва (Organisation for Economic Co-operation and Development), Світовий банк (World Bank), Глобальна чесність (Global Integrity).

Мета статті – проаналізувати вплив тіньової економіки України на різні сфери життя (економічну, соціальну і політичну) за допомогою структурного моделювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тіньова економіка є закономірним явищем для багатьох країн світу незалежно від типу адміністративно-територіального устрою, рівня розвитку економічних відносин та режиму регулювання і контролю за господарською діяльністю. У розвинених країнах світу рівень тіньової економіки коливається в межах 8–15%, тоді як у країнах «третього світу» (наприклад, Таїланд, Болівія, Нігерія) – 50–80% [10]. Вирішальним аспектом є коливання рівня тінізації економіки в допустимих межах, тобто за якого не відбувається стримування соціально-економічного розвитку в країні.

В Україні близько третини офіційного валового внутрішнього продукту знаходиться в тіні. У 2016 р. інтегральний рівень тіньової економіки, за даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, становив 34%, що на 6 процентних пунктів менше, ніж у 2014 р. (рис. 1). Найбільших масштабів тінізація національної економіки досягала у 2002 р., 2009 р. та 2014 р. За підсумками 2016 р. тіньові економічні схеми набули найбільшого розповсюдження у добувній промисловості та діяльності з купівлі-продажу нерухомості в Україні.

Попри прийняття низки нормативно-правових актів, які орієнтовані на запобігання та протидію поширенню корупційних та тіньових операцій в Україні, все ж таки за останні 14 років (2002–2016 рр.) зафіксовані лише поодинокі приклади боротьби з тіньовими схемами в суспільстві, проте досі відсутні структурні зміни у подоланні цієї проблеми. Розвиток тіньових процесів в економічній сфері в Україні спричинений дією низки чинників, таких як корумпованість влади (за даними рейтингу «Індекс сприйняття корупції 2016», за рівнем корупції Україна посідає 131 місце зі 168 країн [3]), значне податкове навантаження на бізнес, неефективне адміністрування податків та зборів, недосконалість вітчизняного митного та податкового законодавства, неефективне функціонування судової та правоохоронної системи щодо припинення незаконної і кримінальної економічної діяльності, а також наявність нелегального бізнесу за участю олігархічних та/або владних структур та їх підтримка цього виду діяльності тощо.

Неформальна економіка наносить колосальні збитки Державному бюджету України та місцевим бюджетам внаслідок часткової або повної несплати податкових та інших обов'язкових платежів. На думку експертів Інституту соціально-економічної трансформації [7], загальні втрати бюджету від використання восьми найбільш поширених тіньових схем становлять понад 180 млрд грн: офшорні схеми (50–65 млрд грн втрат бюджету), сірий імпорт і контрабанда (25–70 млрд грн), конвертаційні центри (12–15 млрд грн), махінації з відшкодуванням ПДВ (10–12 млрд грн), контрафакт (10 млрд грн), оформлення штатних працівників як індивідуальних підприємців (2,5–5 млрд грн), виведення прибутку через псевдопідприємництво фізичних осіб (0,7–3 млрд грн), заниження оборотів підприємцями на спрощеній системі оподаткування (1–1,5 млрд грн). Значні обсяги тіньових економічних операцій значною мірою впливають на економічний рівень розвитку регіонів України, а також спричиняють виникнення економічного дисбалансу, соціального напруження та деструктивних явищ у масштабі всієї країни.

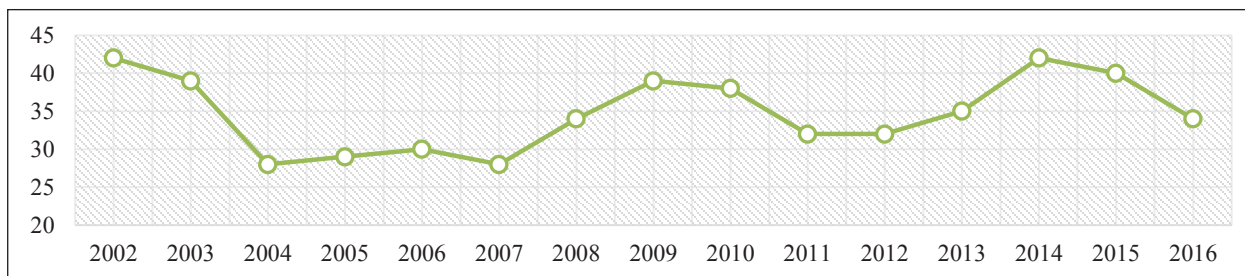

Рис. 1. Динаміка рівня тіньової економіки в Україні (у % від офіційного ВВП) [2]

Потрібно зазначити, що в Україні громадяни не виявляють довіри до органів влади, а навпаки, у відносинах «держава – суспільство» простежується так звана «прірва» між державними інтересами й розумінням власних інтересів кожним громадянином. Ціла низка причин (зокрема, відсутність стабільного законодавства, високий рівень корумпованості державних службовців, недосконала податкова політика, соціально-економічна криза, а також наслідки радянського життя) привела до створення сприятливих умов для розвитку «тіні» та її поширення у тих чи інших формах у всіх сферах економіки.

З огляду на складність організації тіньових схем в економіці та активне проникнення у різні сфери суспільного життя, визначено

основні сфери її впливу на розвиток відносин в економічному, політичному та соціальному середовищі (рис. 2). Варто відзначити, що зміни в економічному, соціальному та політичному становищі країни, спричинені тіньовою економічною діяльністю в країні, є взаємопов'язаними.

Отже, функціонування тіньової економіки здійснюється в умовах складної взаємодії комплексу чинників економічного, політичного та соціального характеру. Всі фактори впливають на систему і визначають її поведінку. За цих умов вирішено кількісно оцінити ступінь та напрям зв'язку тіньових операцій із трьома основними сферами суспільного життя за допомогою структурного моделювання.

Рис. 2. Основні сфери впливу тіньової національної економіки на економічне, соціальне та політичне становище в країні

Джерело: власна розробка авторів

Цей інструментарій дає змогу визначити причинно-наслідкові зв'язки між змінними (ендогенними та екзогенними).

Для забезпечення достовірності взаємозв'язків під час побудови системи структурних рівнянь сформовано інформаційну базу, що включає такі складники, як:

– ендегенні змінні, які відображають ступінь та характер зміни тіньової економіки в країні залежно від дії низки екзогенних факторів. Для оцінки тіньової економіки в Україні обрано такі показники, як рівень тіньової економіки за монетарним методом, ELECTRIC (полягає у визначенні тенденцій зміни відношення обсягу готівки до банківських депозитів у відповідному періоді); рівень тіньової економіки за електричним методом, MONETARY (передбачає порівняння приросту внутрішнього споживання електроенергії із приростом валового внутрішнього продукту);

– екзогенні змінні, що впливають на ендегенні змінні, але незалежні від них. Екзогенні змінні в моделі характеризують розвиток економічного, соціального та політичного становища в Україні. Провівши огляд міжнародних рейтингів, для характеристики економічної сфери в країні обрано такі індикатори, як 1) індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom, IECF), що характеризує рівень втручання держави або перешкоджання виробництву, розподілу і споживанню товарів і послуг в країні; 2) індекс інвестиційної привабливості (Investment Attractiveness Index, IIA), що відображає спроможність країни залучати капітал на довгостроковий період, а також характеризує рівень ризику інвестування в галузі економіки.

Стан розвитку соціальної сфери запропоновано оцінювати на основі індексу людського розвитку (Human Development Index, HDI), що відображає рівень життя населення, грамот-

ність, освіченість, доступ до освітніх, медичних та інших суспільно важливих послуг, та індексу щастя (Happy Planet Index, IH), що відображає стан захисту довкілля, а також добробут населення. Для оцінювання політичного становища використано індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI), що відображає поширення корупційного складника в державному секторі, та індекс недієздатності держави (Failed States Index, IIS), який характеризує спроможність держави контролювати цілісність території, а також впливати за допомогою інструментів та важелів впливу на демографічну, соціальну і політичну ситуацію в країні.

Для характеристики стану розвитку економічного, соціального та політичного становища в Україні запропоновано відповідні узагальнюючі індекси, що розраховуються на щорічній основі міжнародними організаціями. Вибір міжнародних індексів за основу для побудови системи структурних рівнянь зумовлено такими причинами: по-перше, це характеризує не значення окремого індикатора, а сукупності ознак; по-друге, інформаційною базою є статистичні дані з офіційних урядових видань кожної країни, спеціалізовані бази даних міжнародних організацій, а також результати опитувань, проведених незалежними міжнародними інститутами серед фахівців і представників ділових кіл.

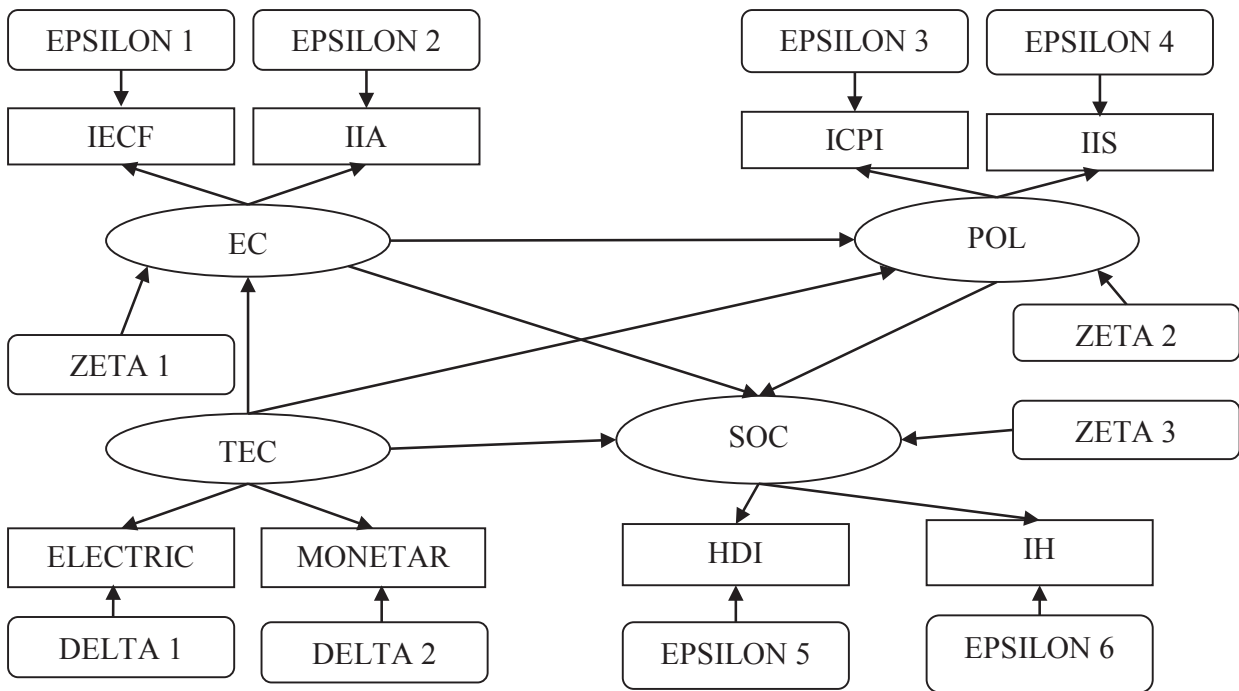
Динаміка рівня тінізації економіки та ключових індексів, що характеризують економічне, політичне та соціальне становище в Україні, подано в таблиці 1.

Другим кроком проведення структурного моделювання є графічна візуалізація шляхом побудови діаграми шляхів, що дає змогу зобразити структурні та функціональні зв'язки між тенденціями розвитку тіньового сектору розвитку та економічним, соціальним і політичним становищем в країні (рис. 3).

Таблиця 1

Вхідний масив даних для визначення взаємозв'язку між рівнем тінізації економіки та економічним, політичним і соціальним становище в Україні

Рік	Тіньова економіка		Економічний стан		Політичний стан		Соціальний стан	
	MONETARY	ELECTRIC	IIA	IECF	IIS	ICPI	HDI	IH
2006	24,0	28,0	2,1	54,4	2,8	72,9	0,72	22,2
2007	26,0	27,0	2,2	51,5	2,7	71,4	0,73	12,9
2008	38,0	26,0	2,2	51,0	2,5	70,8	0,73	38,0
2009	41,0	35,0	2,6	48,8	2,2	69,7	0,73	38,1
2010	30,0	38,0	3,3	46,4	2,4	69,5	0,73	37,2
2011	26,0	29,0	2,2	45,8	2,3	69,0	0,74	36,5
2012	24,0	29,0	2,1	46,1	2,6	67,2	0,74	37,6
2013	23,0	30,0	1,8	46,3	2,5	65,9	0,75	37,1
2014	33,0	38,0	2,5	49,3	2,6	67,2	0,75	37,6
2015	30	36	2,57	46,9	2,7	76,3	0,743	37,24
2016	27	32	2,85	46,8	2,9	75,5	0,7457	36,95

Рис. 3. Структурно-логічна схема структурних і функціональних зв'язків між тіньовою економікою та економічною, політичною і соціальною сферами

Умовні позначення на схемі:

– *epsilon 1, epsilon 2* – константа, що характеризує індекс економічної свободи та індекс інвестиційної привабливості;

– *epsilon 3, epsilon 4* – константа, що характеризує індекс недієздатності держави та індекс сприйняття корупції;

– *epsilon 5, epsilon 6* – константа, що характеризує індекс людського розвитку та індекс щастя;

– *zeta 1, zeta 2, zeta 3* – постійні величини, значення яких свідчать про кількісні показники соціальної, економічної і політичної сфери, якщо показник тіньової економіки залишається на постійному рівні, тобто темпи приросту дорівнюють нулю;

– *delta 1, delta 2* – константа, що визначає значення монетарного та електронного показника тіньової економіки.

Проведення розрахунків з оцінювання взаємозв'язку між рівнем тінізації національної економіки та станом розвитку економічної, соціальної та політичної сфер життя здійснено з використанням програмного продукту Statistica. Визначивши ендогенні та екзогенні змінні та сформувавши однорідний масив даних, побудовано такі багатофакторні регресійні залежності:

$$\begin{aligned} IIA &= 0,112 \cdot EC + 0,152 \\ MONETARY &= 5,916 \cdot TEC \\ ELECTRIC &= 1,488 \cdot TEC + 17,329 \\ IIS &= 9,084 \cdot POL + 7,537 \\ IH &= 565,472 \cdot SOC + 46,139 \end{aligned}$$

З 3 приведених вище рівнянь виходить, що зростання національної економіки супроводжується покращенням інвестиційної привабливості країни, тобто збільшується притік іноземних прямих і портфельних інвестицій та активізуються інвестиційні процеси на регіональному і національному рівнях. Крім цього, покращення соціальної ситуації в країні приводить до збільшення індексу щастя, тобто держава створює сприятливі умови для гідного рівня життя населення.

Лінійні регресійні моделі, що виражають залежність між економічною, соціальною і політичною ситуацією в країні та рівнем тінізації національної економіки, має такий вигляд:

$$\begin{aligned} EC &= 0,721 \cdot TEC + 0,989 \\ POL &= -0,237 \cdot TEC + 0,185 \cdot EC \\ SOC &= -0,78 \cdot TEC + 0,61 \cdot EC - 3,288 \cdot POL \end{aligned}$$

З 3 приведених рівнянь можна дійти висновку, що зростання рівня тінізації національної економіки на 1% супроводжується збільшенням рівня економічного розвитку країни на 0,721%. Пряма залежність між цими процесами свідчить про той факт, що тіньова економіка дає змогу згладити перепади в економічному розвитку за рахунок перерозподілу ресурсів (фінансових, матеріальних, трудових тощо) з нелегального сектору економіки в легальний. Крім цього, виявлено, що за збільшення тіньової економіки в країні на 1% політичний стан в країні погіршується на 0,237%, тобто відбувається збільшення корумпованості органів влади, політичних конфліктів у суспільстві тощо.

Висновки з проведеного дослідження. Тіньова економіка – це всепроникна та всеохоплююча система відносин між різноманітними суб'єктами, яка не враховується й не оподатковується контролюючими органами влади через наявність прогалин у вітчизня-

ному законодавстві або його ігнорування. Нелегальна діяльність істотно впливає на більшість економічних суб'єктів, оскільки порушуються закони чесної ринкової конкуренції, а також розвиток політичного та суспільного життя країни.

Список використаних джерел:

1. Варналій З.С. Теоретичні засади детінізації економіки України / З.С. Варналій // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2014. – № 1. – С. 46–53.
2. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у I кварталі 2016 р. [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу: <http://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkononomiki>.
3. Індекс сприйняття корупції 2015 [Електронний ресурс] / Transparency International. – Режим доступу : <http://www.transparency.org/cpi2015>.
4. Кравченко М.В. Тіньова економіка як самоорганізоване явище в системі соціально-економічних відносин суспільства: підходи до вивчення / М.В. Кравченко // Управління проектами та розвиток виробництва. – 2012. – № 2. – С. 41–46.
5. Маслій І.В. Детермінанти виникнення та функціонування тіньової економіки / І.В. Маслій // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 58. – С. 167–172.
6. Пальчук О.І. Особливості тіньової економіки України та її вплив на рівень економічного розвитку / О.І. Пальчук // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. – 2013. – № 5. – С. 170–175.
7. Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення оподаткування в Україні [Електронний ресурс] / В. Дубровський, В. Черкашин // Інститут соціально-економічної трансформації. – 2017. – Режим доступу: <http://iset-ua.org/ua/doslidzhennya/item/111-porivnialnyi-analiz-fiskalnoho-efektu-skhem>.
8. Тищук Т.А. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: аналіт. доп. / Т.А. Тищук, Ю.М. Харазішвілі, О.В. Іванов; за заг. ред. Я.А. Жаліла. – К. : НІСД, 2011. – 96 с.
9. Global Risks Report 2011 Sixth Edition. An initiative of the Risk Response Network. January 2011 / World Economic Forum [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://riskreport.weforum.org/global-risks-2011.pdf>.
10. Informal Economy and the World Bank [Електронний ресурс] / The World Bank. – Режим доступу: <http://documents.worldbank.org/curated/en/416741468332060156/pdf/WPS6888.pdf>.
11. Schneider F. Shadow Economies in Highly Developed OECD Countries: What Are the Driving Forces? [Електронний ресурс] / F. Schneider, A. Buehn // IZA Discussion Paper № 6891. – The Institute for the Study of Labor, Bonn, October 2012. – 34 p. – Режим доступу : <http://ftp.iza.org/dp6891.pdf>.

Bozhenko V.V., Boyadjan M.M.

IMPACT OF SHADOW ECONOMY ON ECONOMIC, POLITICAL, AND SOCIAL DEVELOPMENT IN UKRAINE

The article analyses the level of the national shadow economy, examines the causes of shadow economic activity in Ukraine, and identifies the most common shadow schemes with the indication of probable losses for the state budget. The paper describes the main areas of influence of the shadow national economy on the economic, social, and political situation in the country. The article substantiates that changes in the economic, social, and political situation of the country, caused by shadow economic activity, are interconnected. In this regard, for the quantitative formalization of causal relationships between these processes in Ukraine, structural modelling tools are used. In the article, the level of the shadow economy is determined in accordance with the methodological recommendations of Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine. In order to characterize the development of the economic, social and political situation in Ukraine, the authors use such international indices as Human Development Index, Happy Planet Index, Corruption Perceptions Index, Failed States Index, Investment Attractiveness Index, and Index of Economic Freedom. The obtained results of empirical research allowed determining the degree and nature of the influence of the shadow economy on different spheres of life: economic, social, political.

Key words: shadow economy, structural modelling, social sphere, economic sphere, political sphere, corruption, international indexes.

Роботу виконано в межах науково-дослідної теми «Економетричне моделювання механізму запобігання тіньовим схемам виведення капіталу через податкові та інвестиційні канали в Україні» (номер державної реєстрації 10117U003930)